

УДК 342.72/73(351.77:616-083)(477)

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І СУЧАСНИЙ СТАН ПАЛІАТИВНОЇ І ХОСПІСНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Віткова В.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто нормативно-правове закріплення права на паліативну медичну та хоспісну допомогу в Україні як такого, що тісно пов'язано з правом на медичну допомогу та з правом на життя. Окреслено теоретичні і практичні проблеми з реалізації міжнародних стандартів у сфері надання паліативної допомоги та міжнародний досвід надання паліативної медичної допомоги. Обстоюється необхідність розвитку та законодавчого вдосконалення паліативної медицини в Україні та сформульовано певні рекомендації.

Ключові слова: права людини, паліативна допомога, паліативна медицина, права пацієнта, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день однією з найбільш гострих демографічних проблем в Україні є невинно зростаючий рівень смертності.

У фінальному періоді життя люди досить часто страждають від супутніх захворювань, що супроводжуються соціальними проблемами та психоемоційними розладами. Зазначені проблеми потребують кваліфікованої комплексної допомоги, яка досягається спільною роботою закладів, підвідомчим різним міністерствам і відомствам.

В Україні, через відсутність системи паліативної медичної допомоги, надання кваліфікованої медичної допомоги таким людям вкрай ускладнюється.

З огляду на вищезазначене, розширення сфери правозахисної діяльності у системі охорони здоров'я, соціального захисту і медичної допомоги, і поширення її на паліативну допомогу є надзвичайно актуальним в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених, які займалися проблематикою паліативної та хоспісної медицини слід відзначити таких вчених: Л.І. Андрієшина, В.В. Безрукова О.Е. Боброва, Н.В. Вержиковську, І.Ю. Губського, Н.Б. Дацун, І.І. Кулікову, Н.Н. Сачук, В.В. Чайковську, та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ступінь наукової розробленості теоретичних і практичних проблем з реалізації міжнародних стандартів у сфері надання паліативної допомоги не можна назвати високим. В Україні за період її існування як незалежної держави науковці висвітлювали у свої працях лише окремі аспекти цієї проблематики.

За даними національних та міжнародних експертів, в Україні щороку не менше 500 тисяч осіб потребують паліативної допомоги. З урахуванням сімей тяжкохворих людей загальна кількість осіб, що потребують паліативної опіки становить близько 1,5 млн. осіб. Станом на 01.01.2015 р. під медичним наглядом у ЗОЗ служби СНІДу перебувало 137 390 ВІЛ-інфікованих осіб (поширеність ВІЛ-інфекції – 322,5 на 100 тис. населення) та 33 279 хворих на СНІД (поширеність СНІДу – 77,8 на 100 тис. населення). Найбільші показники поширеності ВІЛ-інфекції зареєстровані у Одеській (758,7), Дніпропетровській (736,6 на 100 тис. населення), Донецькій (670,5) та Миколаївській (650,7) областях [1]. Це робить зазначену

проблему одним із найважливіших медико-соціальних завдань, що потребують вирішення Урядом та суспільством.

Мета статті полягає в аналізі проблемних питань права на паліативну медичну допомогу та аналізі можливостей і особливостей застосування її в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідним є розв'язання таких завдань: дослідження сучасного стану наукової та законодавчої розробленості проблеми паліативної медицини; вироблення рекомендацій застосування паліативної медичної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всесвітня організація охорони здоров'я ввела поняття паліативної допомоги в 1982 році, втім в 2002 році це поняття було значно доповнено і розширено: «Паліативна допомога є підходом, який покращує якість життя пацієнтів і їх сімей, що зіткнулися з проблемою, пов'язаною з небезпечним для життя захворюванням, шляхом запобігання і полегшення страждань за допомогою раннього виявлення та надійної оцінки і лікування болю та інших проблем, фізичних, психосоціальних і духовних» [2].

Згідно із сучасними підходами та концепціями, паліативна медицина повинна бути невід'ємною, інтегрованою складовою медичного обслуговування та соціальної опіки. Декларація Всесвітньої організації охорони здоров'я (1990 р.), а також Барселонська декларація (1996 р.) закликають всі держави світу до включення паліативної допомоги до складу національних систем охорони здоров'я. ВООЗ також зазначає, що в кожній країні слід створити відповідні служби для задоволення потреб (медичних і соціальних) паліативних хворих.

Серед основних проблем розвитку паліативної допомоги в Україні слід зазначити наступні: недостатнє розуміння політиками, представниками виконавчої влади, керівниками системи охорони здоров'я соціально-економічного та гуманітарного значення паліативної та хоспісної медицини тощо. Однією з найважливіших проблем є відсутність нормативно-правової бази, необхідної для створення та розвитку системи паліативної допомоги, зокрема протоколів, стандартів, положень, інструкцій і т.п. Розвиток паліативної допомоги не видається можливим без урахування міжнародного досвіду: національне законодавство потребує найскорішого приведення у від-

повідність із міжнародними стандартами. Навіть саме визначення «паліативна допомога» не інтегроване у національне законодавство, хоча Основи законодавства України про охорону здоров'я у статті 354 надають загальний перелік засад надання паліативної допомоги [3]. До сьогодні не вироблені методологічні засади дослідження прав інкуберальних хворих, відсутні спеціальні закони, відповідні стандарти, протоколи, що регулюють правовідносини при наданні паліативної допомоги; не врегульована система відповідної підготовки фахівців, які надають паліативну допомогу. Україна не може ігнорувати найважливіші вимоги та рекомендації європейського та міжнародного права. Вітчизняне законодавство так чи інакше зазнає впливу міжнародних правових норм і стандартів, і тому потребує подальшого реформування і приведення до відповідності з європейськими та міжнародними стандартами, в тому числі й у галузі охорони здоров'я.

Права паліативних пацієнтів гарантуються Конституцією України (питання необхідності залишити права, пов'язані з охороною здоров'я, в Основному законі, є дискусійним; див., наприклад [4, с. 43]), Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», іншими законами України, деякими постановами Кабінету Міністрів України та відомчими наказами Міністерства охорони здоров'я України.

Конституція України гарантує кожному громадянину право на медичну допомогу у разі погіршення стану здоров'я, право на гідне життя, право на інформацію та інші права (ст.ст. 3, 27, 28, 29, 49) [5].

Безоплатність і доступність медичної допомоги, що гарантується ст. 49 Конституції України, поки що не більше, ніж декларація. Попри гарантоване ст. 59 Конституції України право кожного на правову допомогу, що передбачає її доступність для всіх, хто її потребує, паліативні хворі, за незначним виключенням, не можуть її отримати. Втім юридична допомога є однією із складових комплексної медико-соціальної допомоги пацієнту з невиліковними захворюваннями та членам його родини (що і є паліативною допомогою). Значна частина хворих потребує як мінімум правової консультації щодо можливості складання довіреності й призначення представника, який би виконував певні доручення.

Розвиток паліативної допомоги декларувався також Концепцією Державної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги на 2010-2014 роки. Втім нової чинної загальнодержавної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги затверджено не було.

У ст. 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами визначені такі пріоритетні завдання: Україна вживе заходів для забезпечення того, щоб її законодавство було поступово приведено у відповідність до міжнародного законодавства, зокрема в галузях охорони здоров'я та життя людей.

До обов'язкових міжнародних актів в Україні, як правило, належать тільки найбільш загальні документи, що містять регламентацію окремих прав і свобод, які повинні гарантуватися людині. Серед таких слід зазначити Загальну деклара-

цію прав людини (1948 р.), Конвенцію Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) та ряд інших документів.

Втім, для України не мають обов'язкового характеру документи Всесвітньої медичної асоціації, серед них: Декларація стосовно еутаназії (1987 р.), Рекомендації з надання медичної допомоги у сільській місцевості (1983 р.), Дванадцять принципів надання медичної допомоги у бідь-якій системі охорони здоров'я (1983 р.), Заява про політику у сфері лікування смертельно хворих пацієнтів, які відчувають хронічний біль (1990 р.) тощо.

В 2002 році було затверджено Європейську хартію про права пацієнтів (містить 14 основоположних прав пацієнта, серед яких «право на запобігання, по можливості, стражданню і болю».

В 2003 році Комітетом міністрів Ради Європи були прийняті рекомендації державам-учасникам щодо організації надання паліативної допомоги: урядам рекомендується прийняти відповідні заходи, необхідні для створення послідовної політики для розвитку системи паліативної допомоги. Будь-який пацієнт, який потребує надання паліативної допомоги, повинен її отримувати без недоцільної затримки у відповідності з його побажаннями та потребами (наскільки це можливо).

Міжнародною спільнотою паліативної допомоги вироблені зобов'язання урядів щодо розвитку паліативної допомоги, які також визнані Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Такі зобов'язання включають у себе: створення та запровадження стандартів паліативної допомоги; рівність доступу до паліативної допомоги; доступність необхідного лікування; забезпечення паліативною допомогою на всіх рівнях медичного догляду; залучення до навчання з надання паліативної допомоги [6, с. 7].

В 2009 році було також прийнято резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «паліативна допомога. Модель інноваційної політики в соціальній галузі та сфері охорони здоров'я». У розробці цієї резолюції брали участь експерти Інституту паліативної та хоспісної медицини Міністерства охорони здоров'я України, асоціації паліативної допомоги. Ради захисту прав та безпеки пацієнтів.

В Україні розвиток паліативної та хоспісної медицини забезпечується, зокрема, Державним підприємством «Інститут паліативної та хоспісної медицини МОЗ України», яке було створено згідно подання ВГО «Всеукраїнська Рада захисту прав та безпеки пацієнтів» від 09 червня 2009 року за наказом МОЗ України № 159-0 від 24.07.2008 р., як базовий науково-методичний та клінічний заклад з питань паліативної та хоспісної допомоги людям з невиліковними хворобами та обмеженим строком (прогнозом життя).

В Україні до нині не вироблені методологічні засади дослідження прав інкуберальних хворих, відсутні спеціальні закони, відповідні стандарти, протоколи, що регулюють правовідносини при наданні паліативної допомоги; не врегульована система відповідної підготовки фахівців, які надають паліативну допомогу. Необізнаність із стандартами надання паліативної та хоспісної

допомоги часто призводять до порушень прав людини у сфері паліативної допомоги. Можливо, для покращення ситуації з цим питанням доцільно було б провести інкорпорацію відповідних норм, хоча б неофіційну (на зразок «кодексу зебри» [7]).

Одна з Європейських асоціацій паліативної допомоги навіть визначила паліативну допомогу міжнародним правом людини. Тут потрібно зробити уточнення, що під широким визначенням права на охорону здоров'я мається на увазі право на забезпечення паліативною допомогою. Права людини у сфері паліативної допомоги охоплюють всі права, які передбачені міжнародними нормативно-правовими актами і договорами.

Людина у сфері паліативної допомоги має право на зменшення болю; на допомогу в подоланні фізичних і психологічних страждань; отримання необхідних лікарських засобів у сфері паліативної допомоги; отримання духовної та моральної підтримки. Така людина має право на допомогу, спрямовану на підтримку сім'ї. Слід зазначити, що члени сімей паліативних пацієнтів також потребують професійної допомоги [8]. У разі якщо в родині один із членів сім'ї страждає через невиліковну хворобу, це є причиною тяжких психоемоційних станів, соціальних і економічних розладів функціонування сім'ї. Через недосконалість виконання конституційної норми про безоплатну медичну допомогу під час економічної кризи збільшується кількість сімей, які перейшли межу бідності у зв'язку із тим, що часто вартість лікування паліативного хворого перевищує середній бюджет сім'ї.

До прав людини у сфері паліативної допомоги також відносять отримання допомоги, яку надають кваліфіковані спеціалісти, що мають відповідну підготовку. Існує певний міжнародний досвід з підготовки таких фахівців: навчальні програми – дворічна міжнародна дослідницька стипендіальна програма стажування щодо політики в галузі болю та обезболювання; дворічна дослідницька стипендіальна програма з паліативної допомоги хворим на СНІД і онкологію; щорічні Зальцбургські семінари з паліативної допомоги тощо.

Отримання допомоги вдома, право на вільний контакт з родиною та близькими; право на лікування хвороби та відмова від розпочатого лікування або від певних методів лікування (право не надавати згоди на проведення інтенсивної терапії, що продовжуватиме життя тощо); право на правдиву медичну інформацію – в тому числі, про діагноз, лікарські прогнози, здійснювані медичні втручання – це також одні із прав у сфері паліативної допомоги. На сьогодні реалізація права на вільний контакт із близькими під час перебування на лікування істотно розширена. Ст. 287 Цивільного кодексу України закріплює можливість відвідування пацієнта не тільки членами сім'ї, а й нотаріусом, адвокатом, священнослужителем [9] (в такий спосіб реалізується також право на духовну підтримку).

Право хворого на інформацію про стан здоров'я дуже часто порушується, коли медичні працівники спочатку сповіщають про стан хворого родичам, а вони замовчують діагноз, в першу чергу, перед самим пацієнтом.

Паліативні пацієнти мають право на визначення довіреної особи, яка прийматиме рішення щодо її здоров'я та надання медичної допомоги. Це право досить тісно пов'язане із правом на інформованість, адже лише незначна кількість хворих обізнана із положеннями ст. 78 Цивільного кодексу України, згідно якої він має право обирати собі помічника, який за необхідності міг би представляти інтереси пацієнта в державних органах, органах місцевого самоврядування тощо; вчиняти правочини, отримувати фінансові кошти (пенсію, аліменти тощо).

Слід також зазначити, що кожна людина має право на дотримання належної поваги до тіла після смерті (закріплене у ст. 298 ЦК України). Польські дослідники відносять це право до прав помираючої людини, втім українські вчені схильні дотримуватись думки, що це право належить родичам померлого [10]. Перш за все, це право спрямоване на забезпечення поваги до гідності людини та захист моральних основ суспільства. Гарантією цього права є кримінальна відповідальність, закріплена у ст. 297 Кримінального кодексу України [11].

Висновки та пропозиції. Спираючись на вищевикладене, можна зробити висновки про загальні засади, на яких повинна базуватися паліативна допомога. В першу чергу, це позбавлення болю (довготриваючий біль формує складний патофізичний процес, строюючи численні клінічні і психологічні синдроми. Такий біль спроможний знищити людину як особистість, часто я причиною деформації психіки, можливого розвитку суїцидальних схильностей).

По-друге, паліативна допомога повинна бути спрямована на зменшення розладів життєдіяльності та інших важких проявів хвороби, а також на сприяння утвердженню у пацієнта життєствердної позиції і адекватного ставлення до смерті. Паліативна допомога повинна якомога триваліше підтримувати нормальне життя пацієнтів; поліпшувати якість життя, а також за наявності такої можливості – позитивно впливати на перебіг захворювання (деякі пацієнти з жахом уявляють ситуацію, коли через перебіг хвороби вони будуть не в змозі чітко висловлювати свої побажання і волю оточуючим).

По-третє, паліативна допомога повинна якомога швидше використовуватися в поєднанні з іншими винами лікування, що сприяють продовженню життя: хіміотерапія, радіаційна терапія, антиретровірусна терапія; повинні проводитися дослідження, які сприяють кращому розумінню і подоланню клінічних наслідків страждань.

Підсумовуючи усе вищевикладене, можна дійти висновку, що недосконалість чинного законодавства та нормативно-правової бази в Україні спричиняє порушення права людини (пацієнта) на якісну медичну допомогу та забезпечення гідного завершення життя. На нашу думку, паліативна допомога повинна бути інституалізована не тільки як форма медико-соціальних послуг, а визнана і закріплена як окреме право людини.

На нашу думку, слід запропонувати зміни до «Основ законодавства України про охорону здоров'я» щодо встановлення відповідальності за порушення прав невиліковно хворих осіб, а саме ст. 354 доповнити абзацом такого змісту: «Від-

мова державного лікувального закладу або окремого кваліфікованого лікаря в наданні паліативної медичної допомоги у повному або частковому її обсязі тягне за собою притягнення до відповідальності згідно чинного адміністративного і кримінального законодавства». Також слід працювати у напрямку

створення і вдосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації медичних працівників – спеціалістів з паліативної та хоспісної медицини. Вважаємо, що зарубіжний досвід із підготовки фахівців було б доречно інтегрувати до національних освітніх програм.

Список літератури:

1. Статистичні дані Українського центру контролю за соціально небезпечними хворобами Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucdc.gov.ua/pages/diseases/hiv_aids/statistics
2. WHO. Definition of Palliative. – 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/>.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
4. Мішина Н. В. Конституційні права людини: до питання удосконалення регламентації / Н. В. Мішина // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 43-46.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
6. Palliative care as Human Right. Frank Brennan, Liz Gwyther & Richard Harding, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.opensocietyfoundations.org/reports/palliative-care-human-right>
7. Мішина Н. В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини / Н. В. Мішина // Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ / редкол.: М. О. Баймуратов та ін. – Тернопіль: Вектор, 2013. – Вип. 3. – С. 113-120.
8. Stjernsward J., Foley K. M., Ferris F. D. The Public Health Strategy for Palliative Care. // J. Pain Symptom Management, 2007, v. 33, (5), p. 486-493. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.jpmsjournal.com/article/S0885-3924\(07\)00122-4/pdf](http://www.jpmsjournal.com/article/S0885-3924(07)00122-4/pdf)
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
10. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання третє пороблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – С. 301.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1450041317810192>

Виткова В.С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПАЛЛИАТИВНОЙ МЕДИЦИНЫ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрено нормативно-правовое закрепление права на паллиативную медицинскую и хосписную помощь в Украине как такового, которое тесно взаимосвязано с правом на медицинскую помощь и правом на жизнь. Определены теоретические и практические проблемы по реализации международных стандартов в сфере оказания паллиативной помощи и международный опыт предоставления паллиативной медицинской помощи. Отстаивается необходимость развития и законодательного совершенствования паллиативной медицины в Украине и сформулированы определенные рекомендации.

Ключевые слова: права человека, паллиативная помощь, паллиативная медицина, права пациента, международные стандарты.

Vitkova V.S.

National University «Odesa Law Academy»

INTERNATIONAL STANDARDS AND THE CURRENT STATE OF PALLIATIVE MEDICINE IN UKRAINE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Summary

The regulatory and legal consolidation of the right to palliative care and hospice care in Ukraine as such, which is closely connected to the right to health care and the right to life are reviewed in the article. Theoretical and practical problems of the implementation of international standards in the area of providing palliative care and international experience of the palliative care are determined. The necessity of development and legislative improvement of palliative care in Ukraine advocated; also were formulated certain recommendations.

Keywords: human rights, palliative care, palliative medicine, patients' rights, international standards.